

פרשת תרומה: גלימתו של נפוליאון

בשנת תקע"ג פלש צבא צרפת בהנהגתו של נפוליאון בונפרטה לרוסיה. הכוחות הרוסיים לא הציבו התנגדות, ובמקום זאת נסוגו כשהם מושכים את צבא נפוליאון לתוך עומק שטח רוסיה, תוך שימוש בטקטיקה של אדמה חרוכה. נפוליאון חיכה לכניעתו של הצאר הרוסי, ומשזו לא הגיעה הוא החל לסגת. צבאו הדלדל והוא החל בנסיגה בהולה לצרפת. בעת מנוסתו מהקרב, הגיע נפוליאון עם קומץ חיילים לעיירה מוהליב, שם התחבאו אצל יהודי. כאות הוקרה על הצלתו, נתן נפוליאון את גלימתו ההדורה ליהודי. לאחר שנים, נמסרה הגלימה ההדורה לבית-כנסת בירושלים ממנה עשו פרוכת לארון הקודש.

האם מותר להשתמש בבגדים שהשתמשו בהם לתשמישי קדושה בבית-הכנסת?

בפרשת השבוע הצטוו בני ישראל להביא תרומה למשכן: "דָּבַר אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְיִקְחוּ לִי תְרוּמָה מֵאֵת כָּל אִישׁ אֲשֶׁר יִדְבְּנוּ לְבֹו תִקְחוּ אֶת תְּרוּמָתִי"¹. ואכן, מאז ועד היום נהגו ישראל לתרום למקדש מעט בית-הכנסת תרומות, הן בכסף והן ברכישת פרוכות לארון הקודש.

בדברי חז"ל² נאמר שלא ניתן להשתמש במקדש בדברים ששייכים לאנשים, לדוגמה אין להשתמש למזבח בעצים שנועדו לבית או ששימשו את האדם לצרכיו, ואין להשתמש בכלים שהשתמשו בהם בני-אדם לכלי המקדש. כיון שבית-הכנסת נקרא 'מקדש מעט' והרבה דינים שהיו במקדש נוהגים בו, כתב החתם סופר³ שגם בבית-הכנסת אין להשתמש בדברים בהם השתמשו אנשים, אלא השימוש יהיה רק בדברים המיועדים מראש לבית-הכנסת.

אולם, יש להבחין בין תשמיש קדושה לתשמיש מצווה. כלומר, אין להשתמש בבגדי אדם לצורך מעיל לספר-תורה המוגדר תשמיש קדושה,⁴ אבל כן ניתן להשתמש בבגדי אדם לתשמיש מצווה כמו כיס הטלית.⁵

אולם, פרוכת של ארון קודש מוגדרת 'תשמיש דתשמיש', כלומר ארון הקודש מוגדר תשמיש קדושה שכן בתוכו ספר-תורה והארון משמש עבורו. בכך, הפרוכת של ארון הקודש משמשת את ארון הקודש ולכן היא מוגדרת תשמיש של תשמיש קדושה. לפיכך נחלקו הפוסקים⁶ האם מותר להשתמש בבגדים שהשתמשו בהם בני-אדם לפרוכת? הטי"ז⁷ התיר לעשות פרוכת לארון הקודש מבגדי אנשים, אך המהרי"ל⁸ אסר זאת.

לאור מחלוקת זו, נחזור לגלימתו של נפוליאון שהתנוססה כפרוכת על ארון הקודש בבית-כנסת בירושלים. כיצד הותר הדבר, הרי לדעת המהרי"ל אין לעשות פרוכת מבגדי בני-אדם?

התשובה די ברורה - אמנם אין להשתמש כפרוכת לארון הקודש בבגדים בהם השתמשו בני-אדם, אך אם הבגד עבר שינוי כדי להתאימו לפרוכת מותר להשתמש בו כי כעת הוא דבר אחר ופקע ממנו שם בגד של הדיוט.⁹

המגן אברהם¹⁰ מביא ראיה לכך מהמראות הצובאות בהן השתמשו הנשים לקישוט והובאו על-ידן למשכן. לדבריו, לא השתמשו בהן כצורתן, שכן אסור להשתמש בכלי שהשתמש בו אדם לשימוש קודש, אלא שינו אותן ועשו מהן את הכיור.

¹ שמות (כה, ב)

² זבחים (קטז ע"ב); מנחות (כב ע"א); תוספתא (מגילה פ"ב ה"י); רמב"ם (הל' בית הבחירה פ"א ה"כ).

³ שו"ת חתם סופר (או"ח סימן מ).

⁴ האגודה (מנחות פרק ג כב ע"א); שו"ת מהרי"ל (סימן קיד); בית יוסף (או"ח סימן קג); שולחן ערוך (או"ח סימן קג סעיף כא); רמ"א (או"ח סימן קמז סעיף א).

⁵ שו"ת הבי"ח (הישנות סימן יז); שיערי כנסת הגדולה (הגהות בית יוסף או"ח סימן קג אות טו); משנה ברורה (סימן קמז ס"ק יג); סימן קג ס"ק קג).

⁶ משנה ברורה (סימן קמז ס"ק יג).

⁷ ט"ז (יו"ד סימן רפב ס"ק יג).

⁸ שו"ת מהרי"ל (סימן קיד); מגן אברהם (או"ח סימן קמז ס"ק ה). ראו: אליה רבה (סימן קמז ס"ק ד).

⁹ מגן אברהם (או"ח סימן קמז ס"ק ה); משנה ברורה (שם ס"ק יג).

¹⁰ מגן אברהם (או"ח סימן קמז ס"ק ה).

רעיון בפרשה

נתנאל אוירבך

ראיה נוספת היא מתכשיטי הנשים שהובאו למשכן, "חח ונגזם וטבעת וכוּמָז",¹¹ שהותכו באש והפכו לזָהָב הַתְנוּפָה,¹² כדברי המשך חכמה¹³ "שהונף משל הדיוט לתשמיש גבוה" רק משום שהשתנה התכשיט מתכשיט לזהב.¹⁴ בכך הסביר החתם סופר¹⁵ את מעשיו של יעקב אבינו שלאחר שהניח ראשו על האבן הוא עשה ממנה מצבה: "וַיִּקַּח אֶת הָאֶבֶן אֲשֶׁר שָׁם מִרְאֲשֵׁתוֹ וַיִּשֶׂם אֹתָהּ מִצֵּבָה",¹⁶ והרי אין להשתמש בחפץ שהשתמש בו אדם לדברי קדושה כמצבה להקב"ה?¹⁷ אלא כיון שהקב"ה הפך את האבנים הבודדות לאבן אחת גדולה,¹⁸ נוצר כאן שינוי באבן עליה הניח את ראשו ולכן מותר לעשות מכך שימוש להקב"ה. זאת ועוד, בכך ניתן להסביר גם את השימוש במשכן בבריח התיכון, שלפי דעת התוספות¹⁹ הוא היה המקל של יעקב אבינו. ושוב קשה, כיצד השתמשו במקל זה שהשתמש בו אדם למשכן? גם כאן התשובה היא, שנעשה שינוי במקל, כפי המופיע בתרגום יונתן בן עוזיאל²⁰ שהבריח התיכון היה באורך 70 אמה "כשהיו מכניסים אותו לקרשי המשכן היה מתגלגל ומסתובב מן הקצה ועד הקצה כנחש וכשהיו מוציאים אותו היה נמתח כמקל".

והנה, בין שלל התרומות שהביאו ישראל למשכן אנו מוצאים גם את תכשיטי הנשים: "וַיָּבֹאוּ הָאֲנָשִׁים עַל הַנָּשִׁים כָּל נָדִיב לֵב הָבִיאוּ חָח וְנֶגֶם וְטַבַּעַת וְכוּמָז",²¹ תכשיטים שחלקם שימשו את הנשים במקומות צנועים²² ומכל-מקום מצאנו שהביאו אותם למשכן.

גם את כיור הנחושת עשו מהמראות הצובאות²³ בהן התקשטו הנשים במצרים, "והיה מואס משה בהן, מפני שעשויים ליצר הרע. אמר לו הקב"ה, קבל כי אלו חביבין עלי מן הכל שעל ידיהם העמידו הנשים צבאות רבות במצרים".²⁴ קבלת המראות למשכן הייתה בהוראה מיוחדת של הקב"ה, אך האם מותר לתרום לבית-הכנסת תכשיטי נשים או בגדי אישה, בהם יש חשש הרהור עבירה?

בשו"ת הבי"ח²⁵ אסר לעשות פרוכת לעמוד החזן ובימת ספר-תורה מבגד של אישה עליו רקום שמה, שכן יש בכך חשש להרהור עבירה כשרואים את בגדי האישה ויודעים מי היא. הוא הביא ראיה לדבריו מכך שמשה סירב לקבל את המראות העשויות ליצר הרע, וקיבלם רק בגזירת הקב"ה.

אולם, במשך הדורות אנו מוצאים בגדי נשים שהתנוססו כפרוכות לארון הקודש. לדוגמה: בבית-הכנסת המפורסם בפראג התנוססה פרוכת מבגדי אישתו של הרב יחזקאל לנדא;²⁶ בבית-הכנסת בפרשבורג הפרוכת הייתה מבגדי

¹¹ שמות (לה, כב).

¹² שמות (לח, כד).

¹³ משך חכמה (שמות לח, כד).

¹⁴ ראו: אליה רבה (או"ח סימן קמז ס"ק ד) שהקשה על המגן אברהם מדוע לא הביא ראיה ממראות הצובאות? במחצית השקל (שם ד"ה דהרי הכיור) הסביר שהתכת המראות באש אינה "שינוי גמור". אך בשו"ת חוות יאיר (סימן קסב) נראה שהתכה באש היא שינוי גמור. הפרשנים נחלקו האם המראות אכן הותכו ונעשה הכיור כדברי רש"י (שמות לח, ח), או שהן נשמרו כצורתן כדברי הרמב"ן (שם). ראו: חתם סופר (הגהות לשולחן ערוך או"ח סימן קמז אות ד במג"א ס"ק ה); רש"י הירש (שמות לח, ח). לאור זאת יש שטענו שאין להביא ראיה מהמראות שהשתמשו בהן כצורתן, משום שנעשה על-פי הדיבור, ראו: שו"ת הבי"ח (הישנות, סימן יז); מטה יהודה (או"ח סימן קנ"ג ס"ק ד); שו"ת נשב הכהן (סימן ה); רש"י הירש (שמות לח, ח).

¹⁵ תורת משה (פרשת ויצא ד"ה ויקח).

¹⁶ בראשית (כח, יח).

¹⁷ יש שביארו שהאיסור הוא רק במזבח ולא במצבה, ראו: טור (בראשית כח, יח); חזקוני (בראשית כח, כב). ראו עוד: תורה שלמה (פרשת ויצא אות קלו). בשם הרב משה פיינשטיין מובא (דף על הדף, מנחות כב ע"א) ששימוש צדיק בדבר הוא שימוש של מצווה. לאור זאת, ראו: זכרון שמואל (טויבנפלד, מועדים ח"א דרוש ד) שבכך ביאר את המנהג לעשות פרוכת לארון הקודש מבגדי נשים צדיקות.

¹⁸ רש"י (בראשית כח, יא).

¹⁹ דעת זקנים מבעלי התוספות (שמות כה, ה). בתרגום יונתן בן עוזיאל (שמות כו, כח) מובא שהבריח התיכון היה מהאשל של אברהם. ראו: טעמא דקרא (פרשת תרומה עמוד צח).

²⁰ תרגום יונתן בן עוזיאל (שמות כו, כח).

²¹ שמות (לה, כב).

²² רש"י (שמות לה, כב ד"ה וכוּמָז).

²³ שמות (לח, ח).

²⁴ רש"י (שמות לח, ח).

²⁵ שו"ת הבי"ח (הישנות, סימן יז).

²⁶ הגהות והערות (על אליהו רבה או"ח סימן קמז ס"ק ד).

רעיון בפרשה

נתנאל אוירבך

אישתו של החתם סופר, הבת של רבי עקיבא איגר;²⁷ בבית-הכנסת בבעלז התנוססה ביום-הכיפורים פרוכת מהודרת מבגדיה של אשת האדמו"ר הרב שלום מבעלז.

כיצד הותר הדבר להשתמש בבגדי נשים בבית-הכנסת?

התשובה לכך היא לאור מה שלמדנו, כאשר הבגד השתנה מותר להשתמש בו אף לתשמישי קדושה כמעיל לספר תורה, כן יהיה מותר להשתמש בבית-הכנסת בבגדי נשים כאשר הבגד השתנה ואין בכך כל גנאי וחשש הרהור כי זה אינו בגד האישה אלא פרוכת או מעיל לספר תורה, כפי שהעיד הבן איש חי²⁸ על מנהג עירו בגדד שנהגו לעשות פרוכות מבגדי נשים כיון שהשתנה הבגד לפרוכת.

לאור דברים אלו, התיר בשו"ת חוות יאיר²⁹ להשתמש בסינר של אישה אותו הקדישה לבית-הכנסת עבור מעיל לספר-תורה. לדבריו, אף שאסור להשתמש בבגדי בני-אדם לתשמיש קדושה כמעיל לספר-תורה, אך אם הבגד השתנה מותר להשתמש בו.³⁰

אולם, הרב אברהם דוד וואהרמן מבוטשאטש³¹ טען שאמנם מעיקר הדין ניתן להשתמש בבגדי נשים לשימושי בית-הכנסת, אך אין זו מידת חסידות שכן יש לחשוש שמא בגדים אלו ניתנו לאישה מאת בעלה לא מכוח המצווה אותה הוא מצוה להלבישה, וזו הסיבה שסירב משה לקבל מהנשים את המראות שחשש שמא מטרותן הייתה ליצר הרע ולא לקיום המצווה. הוא מספר שבעקבות דבריו אלו הוא נמנע להשתמש בנרתיק התפילין שלו שהיה עשוי מבגדיה של אימו, שמא אין זה מלבוש של כבוד ומצווה.

מדבריו ניתן ללמוד שאמנם אין להשתמש לתשמישי בית-הכנסת בבגד שהשתמשו בו בני-אדם, אבל אם השתמשו בו לדבר מצווה ניתן להשתמש בו, כפי שכתב הפרי מגדים³² שנהגו לעשות מפות לספר תורה מהקיטל שלבשו בימים הנוראים משום שמלבוש זה הוא 'תשמיש גבוה'.

לאור זאת התיר משה דוד וולנר,³³ רבה הראשון של אשקלון, להשתמש בסודר יפה אותו מצא אדם שניצל ממחנות ההשמדה באירופה וחזר לבית הוריו. לדבריו, בסודר זה השתמשה אימו בעת שהייתה מדליקה נרות שבת ויום-טוב, וברצונו להנציח את זכרה ולשלב בגד זה בפרוכת של ארון הקודש. הרב וולנר התיר להשתמש בבגד זה אף כמטפחת לספר התורה שהיא תשמיש קדושה, משום שבגד זה שימש למצווה וניתן להשתמש בו לשימוש קודש.³⁴

²⁷ אלף כתב (ח"ב אות תתקלה); אוצרות הסופר (ח"ט סימן כב).

²⁸ עוד יוסף חי (הלכות פרשת ויקרא אות א).

²⁹ שו"ת חוות יאיר (סימן קסא).

³⁰ שו"ת חתם סופר (או"ח סימן מ); שו"ת פעולת צדיק (צאלח, ח"ג סימן פו).

³¹ אשל אברהם (סימן קמז סעיף א בהגהה).

³² פרי מגדים (או"ח סימן קמז אשל אברהם ס"ק ה); שער הציון (סימן קמז ס"ק כב).

³³ בתוך: קובץ מוריה (שנה ארבע עשרה גיליון ה-ח תשרי תשמ"ו עמוד קל).

³⁴ ראו גם: חשוקי חמד (שבת ק"ג ע"א) בעניין 'חגורת ספר תורה שנקרעה בשבת וקשרה בעניבה', שיש עדיפות לקשור ביגרטלי.